



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

# דף שבועי

פרשת בא, תשס"ו  
מספר 638מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמן

## עונש הכרת בראי תיאוריות ענישה מודרניות

האוכל חמץ בפסח חייב בעונש כרת. המקור לכך נמצא בפרשתנו: "כי כל אכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא מעדת ישראל" (שמ' יב: ט).

שאלת מהות עונש הכרת ומטרותיו נתונה במחלוקת ארוכה בין שיטות שונות,<sup>1</sup> ועדיין דומה כי קיימת אי-בהירות באשר למטרות העונש. הגדרת המטרות קשה בייחוד לאור העובדה שלפי רוב שיטות הראשונים העונש הוא עצם מותו של העבריין,<sup>2</sup> דבר המונע אפשרות של הפקת לקחים, הן של העבריין עצמו והן של סביבתו. ננסה לברר מהי מטרת עונש זה על פי שלוש גישות ענישה המקובלות גם כיום ונידונות במחקר הפנולוגי. המטרות שענישה מודרנית מקווה להשיג הן: **התגמול, ההרתעה, והשיקום**, כל אחת לחוד וכולן יחד.

צורת הענישה הקדומה ביותר הידועה לנו היא הנקם, או בצורתה היותר ממוסדת: התגמול.<sup>3</sup> בגישה זו לענישה אנו שואפים להשוות ככל האפשר בין חומרת העונש לחומרת העברה, וכך אנו מוצאים בתורה: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך" (בר' ט: ו). לא תמיד הופעל עיקרון זה רק כנגד בני אדם; לעתים הוא הופעל גם כנגד דומם וחי, כמו למשל בעונשה של "עיר הנדחת" (דב' יג), הנשרפת על כל החי והדומם שבתוכה. בענישה כזו המבט הוא כלפי העבר, והעונש מתמקד באשם הסובייקטיבי של העבריין. לפיכך, ניתן לומר כי העונש הגמולי הוא העונש ה"טהור" ביותר, כיוון שהוא מתרכז בעבריין בלבד ולא מתעניין בחברה או בקרבן. תפיסה זו זכתה לעדנה מחודשת בדברי הפילוסוף הגרמני **עמנואל קאנט** (1724-1804). לשיטתו אין להטיל עונש כאמצעי לקדם תועלת כלשהי בעתיד. ענישת העבריין היא מילויו של "צו קטגורי" מוסרי מחייב. אם החברה תרשל במילוי תפקיד זה היא תהיה שותפה לעבריין בהפרת כללי הצדק הטבעי. לפי גישה זו הענישה חלה רק על נזק **ממשי** שנגרם כתוצאה מן העברה; לא על נזק פוטנציאלי ולא על כוונה מקורית שלא התממשה. עונש הכרת כמבטא גישה גמולית טהורה יכול להתאים לשיטת הרמב"ם, הקובע:<sup>4</sup>

**הנקמה** שאין נקמה גדולה ממנה כשתיכרת הנפש ולא תזכה לאותן החיים... וזהו האבדון הוא שקורין אותו הנביאים דרך משל באר שחת... לפי שהוא הכליה שאין אחריו תקומה וההפסד שאינו חוזר לעולם.

לפי שיטתו, אין לאיש בעולם הזה אפשרות לקבוע שמותו של אדם מסוים עונש כרת הוא, כיוון שהוא מתרחש רק לאחר מותו של העבריין ועל כן הוא מהווה עונש גמולי בצורה הטהורה ביותר. לא יכולה להיות לו שום מטרה נלווית שהחברה תפיק לקחים מסופו המר של העבריין, כיוון שהיא אינה

<sup>1</sup> ראה י' זיכל, "כרת, ערירי ומיתה בידי שמים - גדריהם", **מגל** חידושי תורה ומאמרים, יא.

<sup>2</sup> כך למשל שיטת רש"י לבר' יז: יד; הרמב"ם בהלכות תשובה ח, א, ור' יונה מגירונה בשערי תשובה שער שלישי קז-קכה.

<sup>3</sup> ג' שוהם וש' שביט, **עבירות ועונשים - מבוא לפנולוגיה**, תל אביב 1990.

<sup>4</sup> הלכות תשובה ח, ה.

מודעת למימוש של העונש. הא-ל הוא הנוקם האידאלי - "לי נקם ושלם" (דב' לב:לה) - ולכן הוא היחיד שמוסמך להוציא לפועל את העונש, ואין הדבר בסמכותו של בית דין ארצי-אנושי.

### הרתעה

בבסיסה של גישת ההרתעה עומדת ההנחה כי איום בסנקציות מרתיע אנשים מלהפר חוקים, וככול שהעונש הצפוי יהיה גדול יותר כך תגדל השפעתו המרתיעה.

לפי שיטותיהם של רש"י, ר' יונה, והאברבנאל,<sup>5</sup> עונש הכרת הוא בעל מאפיין הרתעתי בולט, שכן משמעותו מוות בגיל חמישים.<sup>6</sup> איום בקיצור משמעותי של חיי האדם אמור לעצור בעדו מלבצע את העברה. אולם קשה שלא לבקר הסבר זה לעונש הכרת, בייחוד לאור חוסר הידיעה המוחלט של החברה באשר לסיבת מותו של אותו עבריין; האם היה מותו עונש על עברה שביצע, או שמא הגיע קצו כדרך כל בשר? ספק זה יוצר פגיעה משמעותית בעקרון ההרתעה בסביבתו של העבריין. קושי נוסף בהסבר זה הוא חלקו המטפיזי של העונש; קשה להרתיע בעונש מופשט שאין לנו דרך להצביע עליו בפני העבריין הפוטנציאלי, ובכך ליצור "מאזן אימה" מוקדם כלפי העברה.

### תיקון ושיקום

גישות השיקום והתיקון נפוצות בעיקר בעבריינות נוער או בעבריינות סמים והתמכרויות אחרות. גישות אלה נוצרו והתפתחו בכתי הכלא בארה"ב בשלהי המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים. בחוקי התורה ישנה דוגמה קלסית למגמת התיקון והשיקום בעונשו של עבד עברי הנמכר לעבדות בעקבות גנבה.<sup>7</sup> אם נבחן את עונש הכרת על-פי גישותיהם של רש"י, רמב"ם ור' יונה מגירונה, קשה עד בלתי-אפשרי לראות בו אלמנטים של שיקום, וזאת עקב הטטליות של העונש (מות ילדים או הכרת הנפש). לפי שיטות אלו, כאמור, אפיונו של עונש הכרת ממוקם על הציר הגמולי-הרתעתי.

על-פי גישתו של אברבנאל, לעומת זאת, ניתן למצוא רכיבים של תיקון ושיקום בעונש הכרת. אברבנאל (1437-1508) אינו רואה בעונש הכרת הכרתה מוחלטת של הנפש, אלא מעין "מקצה שיפורים" שבו הנפש תזדכך מחטאה, ותהיה ראויה לקבל את העונג הרוחני שבעולם הבא. לפי אברבנאל עונש זה הוא בעצם "מתנה" לעבריין, שכן הוא מעניק לו הזדמנות לתיקון נפשו שנפגמה בעקבות החטא. ואלו דבריו בפרשת שלח (במ' טו:ל):

אחרי קיבול העונש תשוב לקבל העדן והעונג... ואין כל הכריתות שווים בעונש הנפשי אבל יתחלפו בהתמדת זמן העונש, בין רב למעט כפי חומר החטא או קלותו.

מדבריו עולה כי בכל כרת יש קיצור ימים בעולם הזה וכן עונש מטפיזי לעולם הבא, שחומרתו תלויה בחומרת העברה שעליה ניתן העונש. חשוב לציין כי לשיטתו אין בעונש זה מצב של אבדן מוחלט של הנפש, ולאחר ריצוי העונש היא זוכה לחיי עולם הבא.

יש, כמובן, עדיפות לתיקון עוד בעולם הזה, מרצונו החופשי של העבריין, ללא כפייה חיצונית ומתוך תמיכה חברתית מקסימלית. תשובה כזו תוכיח שינוי מהותי באופיו של העבריין ותראה כי לא רק תוצאות העברה הן חמורות, אלא אף ההתנהגות העבריינית עצמה היא פסולה.<sup>8</sup> דומה שגישת אברבנאל מעניקה משמעות מחודשת למאמר הידוע: "גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד" (בבלי יומא כו ע"א), כפשוטו ממש. אפילו במציאות רוחנית לחלוטין עוד ניתן לתקן ולשקם, ואף לאחר מות האדם אפשרות התיקון קיימת, ואחד מאמצעי התיקון, שלא כצפוי, הוא עונש הכרת.

נתנאל דגן  
גבעת שמואל

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

<sup>5</sup> בפירוש על-אתר.

<sup>6</sup> עדיין קיימים הבדלים משמעותיים בין השיטות. ראה מאמרו של זיכל לעיל.

<sup>7</sup> שמ' כא: א-ו וראה מ' פרישטיק, ענישה ושיקום ביהדות, ירושלים תשמ"ח.

<sup>8</sup> א' תימור, חזרה בתשובה כדרך לשיקום עבריינים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור למשפטים, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1988.